

Jongeren en schulden

Jongeren

De leerlingen van ROC Midden Nederland

en schulden

in beeld

Pim van Heijst en Stijn Verhagen

Deze publicatie maakt deel uit van een reeks die wordt uitgegeven onder auspiciën van het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht. Het Kenniscentrum is een bundeling van een aantal lectoraten op het gebied van zorg en welzijn, sociaal beleid, maatschappelijke participatie, ondersteuning en dienstverlening, arbeid, recht en veiligheid. Het doel van het Kenniscentrum is om kennis te ontwikkelen, te bundelen en over te dragen ten behoeve van onderwijs en praktijk.

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Hogeschool Utrecht
Heidelberglaan 7, 3584 CS Utrecht
Tel. (030) 252 9831
www.hu.nl

Jongeren en schulden

De leerlingen van ROC Midden Nederland in beeld

Pim van Heijst en Stijn Verhagen

ISBN 978 90 8850 086 2

NUR 740

© 2009 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorrecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 257, 1000 AG Amsterdam) te wenden.

Inhoud

Voorwoord	7
1 Steeds meer jongeren hebben schulden	9
2 Het project ROC-jongeren en schulden	12
3 Nulmeting Jongeren ROC Midden Nederland	21
4 Conclusies en aanbevelingen	37
Literatuur	45
Over de auteurs	47

Voorwoord

In de huidige samenleving wordt van jongeren meer en meer verwacht dat zij eigen verantwoordelijkheid nemen bij financiële beslissingen. Hiervoor hebben zij de juiste kennis, houding en vaardigheden nodig. De voorliggende rapportage zal aantonen dat het financiële inzicht van jongeren te wensen overlaat. Jongeren blijken vaak niet goed te weten hoe zij in het dagelijks leven met geld moeten omgaan. Zij maken daardoor schulden, die ze niet kunnen afbetalen.

Om schulden bij jongeren te voorkomen is in 2007 het project Jongeren en schulden gestart. Eerst gebeurde dat vanuit het pilot-project 'Punt', waar studenten van Hogeschool Utrecht voor een aantal doelgroepen schuldpreventie-activiteiten ontplooiden. Sinds 2008 wordt het project vanuit het lectoraat Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling van de hogeschool gecoördineerd. Dit maakt het mogelijk de schuldpreventie-activiteiten op meer systematische wijze te onderzoeken en hun effectiviteit te beoordelen.

Onderdeel van het project 'Jongeren en schulden' is het project 'ROC-jongeren en schulden'. De Kredietbank Utrecht, het Nibud en andere partijen zijn hierbij betrokken. Enerzijds worden schuldpreventie-activiteiten ontplooid, gericht op de leerlingen van ROC Midden Nederland. Anderzijds wordt onderzocht in hoeverre deze activiteiten effect sorteren. Wie de opbrengsten van de schuldpreventie-activiteiten wil meten, zal eerst inzicht moeten hebben in de huidige stand van zaken. Hoe is het op dit moment gesteld met het financieel inzicht van de leerlingen van ROC Midden Nederland en waar liggen de mogelijkheden voor verbetering? Het zijn deze vragen die in de voorliggende rapportage aan de orde komen.

De rapportage is tot stand gekomen met medewerking van leerlingen en medewerkers van ROC Midden Nederland, de studenten van Hogeschool Utrecht die werkzaam zijn bij het project 'Punt', medewerkers van de Kredietbank Utrecht en het Nibud, en de collegae die betrokken zijn bij het door SIA Raak gesubsidieerde project 'Jongeren en Schulden'. Coriën Vugts van Hogeschool Utrecht voerde de voor hoofdstuk 3 benodigde statistische analyses uit. Wij bedanken allen zeer hartelijk voor hun medewerking.

1 Steeds meer jongeren hebben schulden

Steeds meer mensen hebben schulden. Het aantal mensen dat zich de afgelopen jaren bij de schuldhulpverlening meldde, is bijna verdubbeld (NVVK 2008; Schut en Turlings 2004). Ook is de gemiddelde schuld van mensen die een beroep doen op schuldhulpverlening gestegen. De gevolgen kunnen groot zijn. Sommigen raken sociaal geïsoleerd, komen in armoede terecht of vervallen in (kleine) criminaliteit (Serail en Von Berg 2007). Hoewel het aantal mensen met schulden in sommige periodes even daalt, laat de afgelopen tien jaar globaal een duidelijke stijgende lijn zien. Ook valt niet uit te sluiten dat de huidige kredietcrisis het aantal mensen met geldproblemen verder zal opdrijven.

Een gerechtsdeurwaarder, 24 jaar oud, meldde onlangs op de jongerenzender FunX dat hij vaak langs moet bij mensen die jonger zijn dan hij. Onder andere door de Kredietbank Utrecht (2007) en het ministerie van Sociale Zaken (2007) wordt aangegeven dat jongeren, vaker dan voorheen, in de problemen komen. Jongeren worden relatief snel verleid mee te doen met de laatste trends. Ook wordt het jongeren gemakkelijk gemaakt zich in de schulden te steken. Banken bieden jongeren creditcards met korting en verschaffen krediet dat zich specifiek richt op bijvoorbeeld de doelgroep studenten. Mobiele telefoonproviders lokken jongeren met lucratieve, eenvoudig af te sluiten abonnementen. Uit onderzoek van het Nibud (2008) blijkt dat veel jongeren lenen een doodnormale zaak vinden.

Schuldhulpverlening staat momenteel hoog op de beleidsagenda. Voor het kabinet Balkenende IV, dat in 2007 aantrad, is het een speerpunt (Ministerie van Algemene Zaken 2007). Het ministerie van Sociale Zaken, gemeenten en maatschappelijke organisaties voeren een actief schuldhulpverleningsbeleid. Zo zoeken de par-

tijen op dit moment naar de mogelijkheden om zo veel mogelijk het niet-gebruik van inkomensondersteunende voorzieningen tegen te gaan. Daarnaast spannen zij zich in om de kwaliteit van de wettelijke en minnelijke schuldhulpverlening te verbeteren.

Naast het thema Schulden heeft het onderwerp Voortijdige schooluitval beleidsprioriteit. Het kabinet Balkenende IV organiseerde er al in de eerste weken van zijn aantreden een werkconferentie over. Tijdens deze conferentie bleek dat de oorzaak van voortijdige schooluitval in veel gevallen niet in de klas ligt. Problemen blijken bij scholieren vaak al in een veel vroeger stadium te spelen. Naast problemen thuis, verslaving en criminaliteit worden ook schulden gezien als een belangrijke factor die tot voortijdige uitval kan leiden. Kinderen die uitvallen, stromen later vaak niet meer in en lopen daarmee een aanzienlijke kans om het onderwijs zonder startkwalificatie te verlaten.

Schulden leiden bij jongeren tot stress, spanning en isolement, wat van invloed kan zijn op de schoolprestaties (Kredietbank Utrecht 2007). Soms zelfs zodanig dat het niet meer lukt om school af te maken. Alle aandacht ligt dan bij de schulden, niet bij de studie. In sommige gevallen is werken voor jongeren de enige oplossing om de schulden af te betalen, wat een reden kan zijn om te moeten stoppen met school (Hermsen 2002). Ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR 2009) wijst op de relatie tussen schulden en schooluitval. Er zijn kortom duidelijke aanwijzingen dat het van groot belang is om voortijdige schooluitval door de aanwezigheid van schulden te voorkomen, al is het maar omdat jongeren zonder startkwalificatie driemaal vaker werkloos raken dan jongeren met een diploma. De kans dat zij in de criminaliteit verzeild raken is maar liefst zesmaal hoger (zie ook www.ocw.nl).

In 2007 zijn Hogeschool Utrecht en ROC Midden Nederland het project 'ROC-Jongeren en schulden: een preventieve aanpak' gestart. Ook de Kredietbank Utrecht, het Nibud en andere partijen zijn bij het project betrokken. Het project maakt onderdeel uit van een groter programma van het Lectoraat Participatie en Maat-

schappelijke Ontwikkeling van Hogeschool Utrecht, dat in deze rapportage buiten beschouwing wordt gelaten. Over het grotere programma, waarin ook middelbare scholieren, beginnende studenten, risicojongeren en jongeren met een verstandelijke beperking aan de orde komen, verschijnen separate publicaties.

Het project 'ROC-jongeren en schulden' is een combinatie van onderzoek en concrete activiteiten. In het volgende hoofdstuk wordt uitgebreider ingegaan op wat het project inhoudt. Vanwaar de oriëntatie op specifiek het ROC? Wie hebben daar baat bij? Wat is er al gebeurd en wat zijn de plannen voor de komende tijd? In het daaropvolgende hoofdstuk staan de resultaten beschreven van de nulenquête die in december 2008 bij ROC Midden Nederland is uitgevoerd. Immers, om te kunnen beoordelen of de activiteiten die gedurende het project zullen worden uitgevoerd meerwaarde hebben, is het nodig eerst inzicht te hebben in de huidige stand van zaken. De resultaten van deze nulmeting dragen daar aan bij. Hoe is het op dit moment gesteld met het financieel inzicht van de leerlingen van ROC Midden Nederland en waar liggen de mogelijkheden voor verbetering? De rapportage sluit af met conclusies en aanbevelingen.

2 Het project ROC-jongeren en schulden

Aanleiding

De laatste tijd zijn er in toenemende mate berichten dat jongeren in – juist – het middelbaar beroepsonderwijs moeite hebben om verstandig met geld om te gaan. Volgens onderzoek van het Nibud (2008) houdt het spaargedrag van ROC-leerlingen te wensen over (dat van jongeren in het voortgezet onderwijs zou beter zijn). Volgens onderzoek van CentiQ (2008) gokt elf procent van de ROC-leerlingen vaak om geld. Volgens onderzoek bij ROC Oost-Nederland blijkt achttien procent van de vroegtijdige schooluitvallers vanwege financiële problemen uit te vallen (Hermsen 2002). Volgens Van Bommel (2007) geeft 27 procent van de ROC-leerlingen aan een of meerdere schulden te hebben opgebouwd (zie intermezzo 1). Daarnaast zijn er geruststellende geluiden. De meeste ROC-jongeren hebben *geen* financiële problemen. De meerderheid is redelijk beheerst in hun financieel gedrag. En daar waar schulden zijn, betreft het veelal kleine bedragen (Nibud 2008). Daarbij moet wel worden aangetekend dat bij jongeren ook kleine bedragen soms een groot gedeelte van het besteedbare inkomen uitmaken.

Intermezzo 1 Omvang schulden ROC-leerlingen (zelfrapportage)

In 2007 enquêteerde Van Bommel leerlingen van ROC ASA in de provincie Utrecht. Hen werd gevraagd of ze konden schatten hoeveel procent van de leerlingen op hun school een schuld had. De antwoorden lagen ver uiteen. 13 procent van de respondenten meende dat dit minder dan tien procent was en 25 procent dacht aan meer dan vijftig procent. Gemiddeld werd door medeleerlingen geschat dat veertig procent van de leerlingen op school een schuld heeft.

Gevraagd naar de ingeschatte eigen schuld, kwam de genoemde totale schuld van de respondenten uit op gemiddeld 714 euro, met een mediaan van 300 euro (N = 73). Daarbij werden geen verschillen gevonden tussen mannen of vrouwen, leerjaren, niveaus of sectoren. De genoemde totale schuld komt op verschillende manieren tot stand: door te lenen, rood te staan, te kopen op afbetaling en/of door het te laat betalen van rekeningen. Extra geld vragen aan ouders is buiten beschouwing gelaten, omdat dit bedrag niet altijd terugbetaald hoeft te worden en er als gevolg hiervan geen sprake is van een schuld.

Van de 272 respondenten bleek 27 procent op één of meer manieren een schuld te hebben opgebouwd. Het percentage respondenten dat aangaf te maken te hebben met drie of meer schuldtypen is erg laag: 3 procent. Wel blijkt deze groep respondenten een significant hogere totale schuld te hebben. Daarnaast blijkt dat iets meer dan tien procent van de respondenten met schulden een schuld heeft van boven de 500 euro. Van de leerlingen met schulden heeft 7 procent (N = 18) van de respondenten zelfs een schuld van duizend euro of meer. Deze laatste groep had een totale schuld van gemiddeld 2.076 euro, met een mediaan van 1.375 euro. Het maximale bedrag dat een respondent aan schulden had was 5.050 euro.

Het lijkt erop dat ROC-leerlingen in drie groepen zijn te verdelen. Een van de doelen van deze rapportage is na te gaan of dit ook inderdaad zo is. Om te beginnen is er een kleine groep jongeren die problematische schulden heeft. De groep die hiermee structureel kampt moet waarschijnlijk worden geschat op ongeveer vijf procent (vgl. Van Bommel 2007; Nibud 2005). Ten tweede is er een groep die erg verstandig omgaat met geld en zich op geen enkele manier in de gevarenzone begeeft. Daar tussenin begeeft zich nog een groep. Deze bevindt zich weliswaar niet in problematische situaties, maar uit verschillende onderzoeken blijkt dat substantiële groepen wel de *voortekenen* van problematisch financieel gedrag vertonen. Zo geeft CentiQ (2008) aan dat tien procent van de ROC-leerlingen *vaak* schulden heeft. Zeventien procent zegt bovendien niet te kunnen wachten met iets te kopen. Belangrijker

is echter het gegeven dat de meerderheid van de jongeren zelf rapporteert niet goed te weten hoe ze verstandig met geld om moet gaan. Ook de groep die op dit moment geen feitelijke financiële problemen heeft, zegt het gevoel te hebben niet goed met geld te kunnen omgaan. Maar liefst tweederde ervaart geld als een lastige zaak en geeft aan over een tekort aan financiële vaardigheden te beschikken (CentiQ 2008). Een ROC-directeur meldde ons dat “het vroegere ethos waarin belang werd gehecht aan het verdienen van geld, sparen, investeren en uitstel van behoeftebevrediging heeft plaatsgemaakt voor het ‘snelle’ consumentistische denken”. Docenten en schoolmaatschappelijk werkers bevestigen dit beeld. Ook zij wijzen op het vrij grootschalige gebrek aan controle van leerlingen over hun geldzaken, mede refererend aan het risico van vroegtijdige schooluitval.

De huidige financiële crisis, waaraan we in vervolgonderzoek aandacht zullen besteden, maakt bovenstaande constatering extra actueel. Nemen de financiële problemen van jongeren door de kredietcrisis toe of af? Enerzijds kan het zijn dat de met de crisis gepaard gaande afname van mogelijkheden om eenvoudig geld te lenen resulteert in een afname van de schulden van de jongeren. Tegelijkertijd kan het zijn dat de financiële crisis relatief weinig effecten heeft op jongeren omdat deze vaak in de schulden zitten om *andere* redenen dan afgesloten leningen (jongeren hebben maar gedeeltelijk toegang tot krediet). Ook is het mogelijk dat er sprake is van toename van het financieel bewustzijn van jongeren, door de toegenomen discussie over dit onderwerp. Op radio en televisie wordt vrijwel dagelijks gesproken over de gevolgen van de kredietcrisis voor het alledaagse leven. Ook in het beroepsonderwijs is de crisis vermoedelijk een terugkerend gespreksonderwerp. Zo wees een van de opleidingsmanagers van een ROC ons op een sterke terugloop van het aantal stageplaatsen. Stagiaires worden door hun werkgever “naar huis gestuurd”. Tegelijkertijd worden MBO’ers van school geplukt om de plaatsen in te nemen van HBO’ers wier contract niet wordt verlengd.

Om na te gaan wat onder jongeren de behoefte aan informatie over schulden is, werd in 2007 onder 329 jongeren een enquête ge-

houden (Mahrach en Kaplan 2007). Eenderde van de respondenten is ROC'er. Opvallend is dat 88 procent van de ondervraagden aangeeft dat ouders noch docenten aandacht besteden aan hun uitgavenpatroon. Op de vraag of er wel behoefte aan is, antwoordt maar liefst 93 procent bevestigend. Daarbij wordt aangegeven dat dit in de vorm van bijvoorbeeld budgetbeheerlessen op school zou moeten worden aangeboden. In feite geven de respondenten dus aan dat zij onvoldoende financieel inzicht hebben én dat zij bij het verkrijgen van dat inzicht willen worden ondersteund.

Voorts is de jongeren gevraagd of zij gemakkelijk aan informatie kunnen komen in geval van schulden. Jongeren met een schuld geven aan dat ze niet snel geholpen worden en dat de informatievoorziening onvoldoende is. Jongeren zonder schulden geven aan redelijk tevreden te zijn over de informatievoorziening met betrekking tot schuldpreventie en -hulpverlening. Op de vraag welke manier het best is om informatie te verschaffen aan jongeren over schulden noemen de jongeren vooral internet.

Bovenstaande signalen – er is een kleine groep ROC-leerlingen met problematisch financieel gedrag en een veel grotere groep die dat in potentie zou kunnen gaan vertonen – waren voor de afdeling Zorg en Welzijn van ROC Midden Nederland te Utrecht (in het vervolg aangeduid als ROC Midden Nederland) aanleiding om op school meer aandacht aan de omgang met geld te gaan besteden. De eerste vraag die opdoemde was: “Hoe is het op precies dit ROC met het financieel inzicht (en de financiële problemen) van de leerlingen gesteld?”. Onderzoek op andere ROC's mag dan uitwijzen dat de huidige generatie jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs te maken heeft met financiële problemen, maar dit zegt nog niets over de omvang van deze problematiek op het desbetreffende ROC. De overige vragen die hiermee voorlagen waren: “Hoe kunnen de financiële problemen bij de jongeren op dit ROC het beste te lijf worden gegaan?”, “Welke activiteiten zijn hiervoor het meest geschikt?”, “Welke samenwerkingspartners – zoals de Kredietbank Utrecht, gerechtsdeurwaarders – zouden hierbij een rol kunnen spelen?”. En: “Is het mogelijk om de resultaten van de aanpak op de school met onderzoek te meten, en hieruit lessen te trekken voor volgende jaren?”.

Opzet van het project

Bij Hogeschool Utrecht kwamen medio 2007 signalen binnen dat er een grote vraag is naar kennis over schuldpreventie bij jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs. Vanuit de hogeschool is toen (naast andere projecten) het project 'ROC-Jongeren en schulden: een preventieve aanpak' gestart. Eerst gebeurde dat vanuit het pilotproject 'Punt', waar hogeschoolstudenten vanuit verschillende opleidingen op ROC's onderzoek hebben verricht en schuldpreventie-activiteiten hebben ontplooid. Zij deden dat aan de hand van het 'voor en door jongeren'-principe, zie intermezzo 2. Sinds 2008 wordt het project vanuit het lectoraat Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling gecoördineerd, wat het mogelijk maakt de schuldpreventie-activiteiten op meer systematische wijze te onderzoeken en hun effectiviteit te beoordelen. Bovendien heeft het lectoraat wetenschappelijke kennis over schuldpreventieprogramma's, waarin het werkveld kan delen.

Intermezzo 2 Vier voorbeelden van het 'voor en door jongeren'-principe, opgetekend uit de mond van betrokken studenten

"Jongeren kijken op een andere manier naar financiële zaken. Schulden zijn voor sommigen helemaal geen kwestie, wel hebben ze een betalingsachterstand van duizenden euro's."

"Voor vrijwel alle jongeren is het mobieltje navelstreng met de wereld. Opgeven van je mobiel als voorwaarde voor schuldsanering is onbespreekbaar."

"Een lespakket met een foto van een mobieltje, een hele hippe les, zeker als het een model van vijf jaar geleden is."

"Vaak wordt gezegd dat er een relatie is tussen schulden en schooluitval maar onderzoekers krijgen deze niet duidelijk. Jongeren praten niet vrijuit met onbekende onderzoekers; voor ons, studenten van Punt is het geen probleem uitgebreid te praten met ROC-leerlingen."

Het doel van het project 'ROC-jongeren en schulden' is om door middel van gerichte activiteiten de financiële geletterdheid van jongeren te vergroten, om zo de kans op schulden bij jongeren te verkleinen.

Met financiële geletterdheid bedoelen we, zoals Vitt (2000, p. 7) het formuleert: “*The ability to read, analyze, manage, and communicate about the personal financial conditions that affect material well-being. It includes the ability to discern financial choices, discuss money and financial issues without (or despite) discomfort, plan for the future, and respond competently to life events that affect everyday financial decisions, including events in the general economy.*”

Financiële geletterdheid bestaat dus uit financiële vaardigheden en financiële motivatie/houding/alertheid, die op hun beurt het financiële gedrag bepalen. Naarmate de financiële geletterdheid van jongeren groeit, daalt de kans op problematisch financieel gedrag. Tegelijkertijd is echter duidelijk dat dit niet in ieder individueel geval ook *hoeft* te gebeuren. Bovendien is het zo dat er ook *andere* manieren zijn om de kans op problematisch financieel gedrag te verkleinen. Denk aan beleids- en wetswijzigingen (zoals het stellen van condities aan leenreclames), een-op-een counseling, het kwijtschelden van schulden door derden of het afkicken van drugs- of koopverslaving. Deze manieren vallen echter buiten de scope van dit project.

Gerichte activiteiten

De verwachting is dat financiële geletterdheid van ROC-leerlingen door gerichte activiteiten kan worden bevorderd. Hiervoor zijn al verschillende activiteiten verricht. Ten eerste werden in december 2008 vijftig ROC-docenten voorgelicht over hoe zij tijdens de lessen – met voldoende inhoudelijke bagage – tijd aan financiële issues kunnen besteden. Onderzoek wijst namelijk uit dat bij financiële educatieprogramma’s niet altijd wordt gewerkt met opleiders die daarvoor voldoende zijn toegerust. Bijvoorbeeld, veel docenten voelen zich niet comfortabel of zelfverzekerd in hun mogelijkheden dit onderwerp te onderwijzen (Vitt 2005). Ook zijn er docenten die hun eigen niveau van financiële geletterdheid betwijfelen, wat het moeilijk maakt met gezag over de omgang met geld les te geven. De docentenvoorlichting kwam tot stand in samenwerking met de Kredietbank Utrecht, het Geldmuseum en de Koninklijke Beroepsorganisatie van Gerechtsdeurwaarders.

Ten tweede is er in januari 2009 de zogeheten Week van het geld georganiseerd. Het was tijdens deze week, dat de ROC-docenten in hun lessen aandacht aan financiële kwesties hebben besteed. De lessen richtten zich op de *eerstejaars* leerlingen van de sector Zorg en Welzijn, waarvan 95 procent is bereikt. De docenten konden gebruikmaken van het lespakket *Ja, ik wil*, dat door het Nibud is uitgegeven. Verder hebben er de gehele week verschillende kraampjes in de aula van het ROC gestaan, onder andere van Punt, de Kredietbank en de IB-groep.

Ook zijn de eerstejaars leerlingen naar het Geldmuseum geweest, waar de tentoonstelling *Geld en je leven* is opgezet. Deze tentoonstelling draait om de leefwereld van jongeren en drie hoofdpersonen. Geld speelt hierin een bepalende rol. Uitgangspunt van de tentoonstelling is een spannende combinatie van spel, soap en competitie. De personages en hun dilemma's zijn zodanig herkenbaar dat de meeste jongeren en hun directe omgeving zich hiermee kunnen identificeren. Het doel is jongeren bewust en al doende te leren omgaan met geldzaken en vooraf te leren nadenken over de gevolgen van hun beslissingen.

Tot slot hebben de hogeschoolstudenten in samenwerking met de Kredietbank een zogeheten precuratief traject op het ROC opgezet. Dit gebeurde in aansluiting op de Week van het geld en heeft concreet geleid tot een Financieel Spreekuur voor alle leerlingen op het ROC Midden Nederland. Iedere woensdagmiddag kunnen de leerlingen er terecht met vragen over hun financiële situatie.

Onderzoek naar de effecten

Belangrijke vraag is nu of de activiteiten de financiële geletterdheid van de ROC-leerlingen hebben vergroot. Vermoedelijk hebben bovenstaande activiteiten ervoor gezorgd dat veel – met name eerstejaars – leerlingen over het thema Schulden zijn gaan nadenken. Zo werd de Week van het geld spetterend geopend door een rapper, de directeur van de school en de wethouder Sociale Zaken. Maar is de financiële geletterdheid van de jongeren ook daadwerkelijk gestegen? Zo ja, in het bijzonder welke activiteiten hebben

daaraan bijgedragen? Zo nee, wat kan volgend jaar beter? Wie de opbrengsten van de schuldpreventie-activiteiten wil meten, zal eerst inzicht moeten hebben in de huidige stand van zaken. Hoe is het op dit moment gesteld met het financieel inzicht van de leerlingen van ROC Midden Nederland en waar liggen de mogelijkheden voor verbetering? Dat is de centrale vraag in dit onderzoek.

Om deze vraag te beantwoorden hebben we een nulmeting uitgevoerd. Concreet houdt die in dat – voorafgaand aan de Week van het geld – een enquête onder 826 ROC-leerlingen is uitgezet. Er was geen non-respons, omdat de enquêtes klassikaal zijn georganiseerd. De vragenlijst meet de financiële geletterdheid van jongeren, onder te verdelen in financiële vaardigheden en financiële motivatie/houding. Daarnaast meet de vragenlijst het financiële gedrag van jongeren, zoals sparen en leengedrag. Naar de omgang met eventuele schulden van de leerlingen hadden we in de pilotfase van het project in 2007 al onderzoek gedaan. Aan dat onderzoek deden 210 ROC-leerlingen mee. Met de benodigde terughoudendheid kunnen de resultaten van het onderzoek in de pilotfase als onderdeel van de nulmeting worden opgevat.

Een jaar na de nulmeting zal de enquête worden herhaald, wederom voorafgaand aan de Week van het geld. En een jaar later, als het Jongeren en schulden-project in de slotfase verkeert, wordt een derde en laatste meting uitgevoerd (eindmeting).

Eén manier om de effecten van de schuldpreventie-activiteiten te meten is om een zogeheten experimentele en controlegroep te onderscheiden. Daarbij moeten de respondenten dan willekeurig in de experimentele dan wel controlegroep worden geplaatst (*randomized*). De eerste groep wordt blootgesteld aan interventies zoals de Week van het geld; de laatste niet. Het voordeel van zo'n opzet zou zijn dat andere factoren (dan de Week van het geld en overige activiteiten) die invloed hebben op de financiële geletterdheid van jongeren 'weggestreept' mogen worden, waardoor het al dan niet aanwezige effect van de Week van het geld zich laat aantonen.

Hoewel het opzetten van een waarlijk *randomized control trial* op ROC Midden Nederland om praktische redenen niet moge-

lijk blijkt te zijn, betreft het hierboven genoemde model van drie meetmomenten een acceptabel alternatief.

Het idee is als volgt: zowel eerste, tweede als derdejaars ROC-leeringen van de sector Zorg en Welzijn werden zoals gezegd in december 2008 voor het eerst geënquêteerd. Belangrijk bij deze opzet is dat alleen de *eerstejaars* scholieren Zorg en Welzijn bij de Week van het geld en overige activiteiten zijn betrokken. De huidige tweede en derdejaars leerlingen worden dat nauwelijks of niet; zij staan met andere woorden niet bloot aan de interventies.

Een jaar na de nulmeting wordt de tweede enquête gehouden. Bij deze tussenmeting wordt gebruikgemaakt van – op hoofdlijnen – dezelfde vragenlijst. Interessant is dat de antwoorden die de tweedejaars scholieren dan geven (let op: dat zijn de jongeren die tijdens de nulmeting *eerstejaars* leerlingen waren en *die dus de interventies hebben meegemaakt*), kunnen worden vergeleken met de antwoorden van:

- de scholieren die tijdens de nulmeting *tweedejaars* waren (inmiddels derdejaars);
- *zichzelf* een jaar eerder (destijds eerstejaars scholier).

De resultaten van de enquêtes geven op deze manier belangrijke informatie over verschillen in financiële geletterdheid tussen groepen en over de ontwikkeling van deze geletterdheid tijdens de onderzoeksperiode.

Een interessante kwestie is bijvoorbeeld of de financiële geletterdheid van de scholieren die tijdens de nulmeting tweedejaars leerling waren (die geen interventies hebben ondergaan) anders is dan de financiële geletterdheid van de scholieren die toen eerstejaars leerling waren (en wel aan de interventies zijn blootgesteld). Indien de financiële geletterdheid van deze laatste groep groter is dan die van de eerste, dan lijkt het verschil, rekening houdend met externe omstandigheden, te moeten worden toegeschreven *aan de gepleegde schuldpreventie-activiteiten*. Om vervolgens inzicht te krijgen in de *mechanismen* die daarbij een rol spelen, wordt te zijner tijd aanvullend kwalitatief onderzoek uitgevoerd.

3 Nulmeting Jongeren ROC Midden Nederland

Inleiding

Het project ‘ROC-jongeren en schulden: een preventieve aanpak’ beoogt zoals gezegd een bijdrage te leveren aan het vergroten van de financiële geletterdheid van ROC-leerlingen in Utrecht – om zo schulden beter te kunnen voorkomen. In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens de achtergrondkenmerken van de respondenten en hun financiële gedrag behandeld, zoals leengedrag en de omvang van schulden. Daarna komen de twee kernelementen van financiële geletterdheid aan de orde: de financiële vaardigheden en financiële motivatie/houding van de jongeren.

Achtergrondkenmerken respondenten

In deze paragraaf worden een aantal algemene kenmerken van de respondenten beschreven. Van de 826 ondervraagde leerlingen is 13 procent man en 87 procent vrouw. Het feit dat deze verdeling scheef is, moet worden verklaard uit het feit dat het leerlingen aan de opleiding Zorg en Welzijn betreft. Het aandeel vrouwen is daar relatief groot. In dit hoofdstuk zal echter blijken dat voor het grootste gedeelte van de resultaten het feit, dat vooral meisjes deze opleiding volgen, niet van invloed is. Waar significante verschillen tussen jongens en meisjes worden gevonden, zal hieraan aandacht worden besteed. Het zijn met name deze passages waar geïnteresseerden in overige ROC’s zich moeten afvragen in hoeverre de gegevens ook voor ‘hun’ ROC representatief kunnen worden geacht.

Van de respondenten zit 45 procent in het eerste leerjaar, 38 procent in het tweede leerjaar, 13 procent in het derde leerjaar en 4 procent in het vierde leerjaar. De leeftijdsopbouw van de groep respondenten is als volgt verdeeld: 33 procent valt in de catego-

rie 16/17-jarigen, 43 procent behoort tot de groep 18/19-jarigen, 17 procent 20- of 21-jarigen, en 7 procent is 22 jaar of ouder.

ROC's kennen vier onderwijsniveaus; niveau 1 is het laagste niveau, niveau 4 het hoogste. De respondenten in ons onderzoek volgen voor het overgrote deel onderwijs op niveau 3 of 4, namelijk 89 procent. Deze overtegenwoordiging is ontstaan, omdat het merendeel van de klassen waar de enquête is afgenomen van hoger niveau was.

De respondenten is ook gevraagd wat hun etnische herkomst is, of hoe zij die beschouwen. Zeventig procent vindt zichzelf van Nederlandse herkomst. Zes procent ziet zichzelf als Turk en veertien procent vindt zichzelf Marokkaan. Zie in tabel 1 de verdeling van de respondenten naar etnische herkomst.

Tabel 1: verdeling van respondenten naar etnische herkomst (zelfrapportage)

Vraag: Tot welke groep zou jij jezelf rekenen?	Absoluut	Percentage
Nederlanders	583	70
Surinamers	17	2
Antillianen/Arubanen	13	2
Turken	50	6
Marokkanen	112	14
Anders	36	4
Weet niet	15	2
Totaal	826	100

De meeste leerlingen (87 procent) woont bij de ouders, en een ruime meerderheid (70 procent) bij *beide* ouders. De mate waarin ROC-leerlingen thuis wonen, hangt samen met hun leeftijd. De jongere leerlingen wonen (zoals verwacht) vaker dan de oudere leerlingen bij hun ouders (respectievelijk 76 en 24 procent). Slechts 6 procent van de respondenten woont alleen, 5 procent woont samen met een partner.

De respondenten geven vrijwel allemaal aan per maand een bepaald geldbedrag te ontvangen. De verschillen tussen jongeren

zijn daarbij groot, zie tabel 2. De meeste jongeren ontvangen tussen de 151 en 300 euro per maand, maar er zijn ook jongeren die aangeven niets te ontvangen (18 procent). Daarnaast geeft dertien procent van de jongeren aan te beschikken over 601 euro of meer per maand. 78 procent komt aan geld door een bijbaan. Daarnaast krijgt 39 procent geld van de ouders en beschikt 56 procent over studiefinanciering.

Tabel 2: verdeling van respondenten naar netto inkomen per maand (zelfrapportage)

Vraag: Hoeveel geld ontvang je netto per maand?	Absoluut	Percentage
Ik ontvang niets	26	3
1-150 euro	147	18
151-300 euro	298	36
301-450 euro	129	16
451-600 euro	84	10
601 euro of meer	105	13
Geen idee	30	4
Totaal	819	100

Financieel gedrag

In deze paragraaf staat het financiële gedrag van de ROC-leerlingen centraal. We behandelen drie onderwerpen. Als eerste beschrijven we het onderwerp “geld tekortkomen, lenen en rood staan”, vervolgens “betalingsachterstanden” en tot slot “sparen”.

Geld tekortkomen, lenen en rood staan

Een derde van de leerlingen (33 procent) zegt meer geld uit te geven dan het te besteden heeft. Negentien procent van de leerlingen komt *maandelijks* geld tekort en 14 procent heeft eens in de drie maanden te weinig geld. 42 procent van de leerlingen geeft echter aan *nooit* meer geld uit te geven dan ze te besteden heeft.

Hoewel jongeren in alle leeftijden wel eens geld tekortkomen, komt dat bij de 16 tot 19-jarigen significant (iets) vaker voor dan

bij jongeren in de overige leeftijdsgroepen. Ook bij de vragen over ‘rood staan’, wat niet alle jongeren als lenen beschouwen, komt dit beeld terug, in ieder geval bij de 18/19-jarigen. Deze observaties zijn in lijn met de bevindingen van onderzoekers van het Nibud (2008). Een van de verklaringen daar is dat in deze leeftijdsfase veel jongeren zelfstandig gaan wonen.

De 33 procent van de ROC-leerlingen dat aangeeft (soms) geld tekort te komen, sluit aan bij het eerder genoemde pilotonderzoek, waaraan 210 leerlingen van ROC Midden Nederland deelnamen. In dit onderzoek gaf 38 procent van de leerlingen aan een schuld te hebben. Op grond van de eerste kwalitatieve gesprekken concluderen we echter dat jongeren onder schuld allemaal iets anders lijken te verstaan; schuld is dan ook nog niet eenduidig te definiëren.

Tabel 3: omvang schulden (zelfrapportage)

Vraag: heb je schulden?	
Ja, 1-100 euro	9%
Ja, 200-300 euro	4%
Ja, 300-400 euro	2%
Ja, 400-500 euro	23%
Nee	62%

Opvallend is dat vrijwel alle respondenten aangeven dat schulden invloed hebben op de schoolprestaties. Maar liefst 50 procent van hen meent dat schulden uiteindelijk tot vroegtijdig schoolverlaten zullen leiden. Tachtig procent van de ondervraagden geeft aan ‘werken’ als beste optie te zien om de schulden af te lossen, wat eveneens een reden kan zijn om te moeten stoppen met school. Opvallend is verder dat het onderwerp ‘schulden’ bij de ROC-jongeren geen taboe blijkt te zijn. Tijdens de Week van het geld en bij de kwalitatieve gesprekken merkten we dat het onderwerp onder leeftijdsgenoten onderling wel degelijk bespreekbaar is. Dit komt vermoedelijk omdat de meeste jongeren het hebben van schulden als niet al te ernstig ervaren (zie ook Barendse et al. (2007)). De NVVK en het Nibud concludeerden eerder dat er juist nog steeds

een groot taboe op het hebben van schulden bestaat (zie www.nvvk.eu en www.nibud.nl).

Uit de nulenquête blijkt verder dat ouders belangrijk zijn bij het begeleiden en oplossen van financiële achterstanden van de kinderen. Van de jongeren die geld lenen doet 80 procent dit bij ouders en familie en 42 procent bij vrienden. Ook de cijfers van ons pilotonderzoek en het Nibud (2005) wijzen in deze richting. Volgens ons pilotonderzoek zoekt meer dan 80 procent van de respondenten bij schulden hulp bij ouders, en als jongeren (los van bestaande schulden) willen lenen, klopt ruim 70 procent hiervoor als eerste bij de ouders aan. Slechts 6 procent van de jongeren die lenen, doet dat bij een bank of financiële instelling.

Dat slechts een klein percentage van de jongeren leent bij een bank of financiële instelling kan echter vertekend zijn. Jongeren lijken ‘rood staan’ namelijk niet altijd te zien als lenen. Zo geeft 13 procent aan wel eens rood te staan bij de bank, wat meer dan dubbel zo veel is als het percentage dat bij een bank zegt te lenen. Met kwalitatief vervolgonderzoek zal getracht worden in deze kwestie meer inzicht te krijgen. Hoe wordt bijvoorbeeld rood staan door de ROC-leerlingen gedefinieerd? De meeste leerlingen hebben een kredietlimiet van 1.000 euro. Vinden ze dat ze rood staan als ze in de min komen of (pas) als ze nog niet tot hun limiet zijn gegaan? En hoe zit dat met de leerlingen die aangeven nooit rood te staan?

Een belangrijke conclusie van ons onderzoek is verder dat veel jongeren *niet* lenen. Er is een grote groep – namelijk 44 procent – die *nooit* geld leent van de bank, familie of vrienden. Van deze groep geeft 40 procent als reden op nooit geld tekort te komen. Dan is er nog een tweede grote groep – van 52 procent – die *soms* geld leent. Slechts 4 procent geeft aan *vaak* geld te lenen, waarbij het zoals eerder aangegeven relatief vaak om (veel) grotere bedragen gaat. Het is overigens opvallend dat uit het eerder genoemde onderzoek van het Nibud (2008) slechts 14 procent van de ROC'ers aangaf nooit geld te lenen. Dit verschil zou veroorzaakt kunnen worden door het relatief grote aantal meisjes in de groep respondenten.

Er lijkt dus inderdaad sprake van een driedeling te zijn. Ten eerste is er een kleine groep jongeren die problematisch of risicovol gedrag vertoont. Op basis van onze gegevens kan worden gesteld dat de omvang van deze groep vier à vijf procent is van het totaal. Ten tweede is er een groep waarvan het op grond van de bestaande gegevens moeilijk is de mate van risicovol gedrag adequaat in te schatten. Vermoedelijk heeft de meerderheid van de jongeren die *soms* geld leent, de geldzaken onder controle. Maar of dat ook echt zo is, en hoe groot die groep is, kan uit onze data niet afgeleid worden. Ten derde is er de groep die zich evident *niet* in de gevarenzone begeeft. Vermoedelijk behoren veel jongeren die nooit lenen tot deze groep.

Wat is te zeggen over de groep jongeren die (regelmatig) geld leent? Wat zijn dat voor jongeren? Zoals eerder opgemerkt betreft het relatief vaak de jongere leerlingen. Vaker dan de oudere leerlingen komen zij geld tekort. Dit is dan ook de groep die vaker leent. Zo wordt in de leeftijdsgroep van 16 en 17 jaar vaker geld geleend dan in de leeftijdsgroepen daarboven (zie tabel 4). Dit kan echter worden begrepen uit het feit dat 16- en 17-jarigen vaak geld van de ouders ‘krijgen’. Oudere respondenten lenen minder bij hun ouders en kloppen vaker aan bij financiële instellingen. Bij die financiële instellingen staan de ‘oudere jongeren’ vervolgens wel relatief vaak rood (zie tabel 5), wat grotendeels te verklaren is door de ruimere limieten voor personen van 18 jaar en ouder. In samenhang hiermee geldt dat de jongeren die zelfstandig leven – alleenstaand of met partner – vaker bij financiële instanties lenen en vaker rood staan dan de jongeren die nog bij hun ouders wonen (zie tabel 6). Dit lijkt een signaal van belang te zijn, zeker in een samenleving waarin in toenemende mate wordt verwacht dat mensen eigen verantwoordelijkheid nemen bij het maken van financiële keuzes.

Naast leeftijd blijkt een aantal andere achtergrondkenmerken van de respondenten met het hebben van geldtekorten samen te hangen. Ten eerste blijkt er een significant verband met de sekse van de respondent te zijn, in die zin dat vrouwen vaker dan mannen rapporteren *nooit* rood te staan. Ten tweede blijkt er een (zwak) verband te bestaan tussen het leerniveau van de jongere en zijn leengedrag. Hoe hoger het leerniveau, hoe vaker men geld leent.

Tabel 4: verdeling van respondenten naar het lenen van geld naar leeftijd (zelfrapportage)

Vraag: Leen je wel eens geld van anderen, zoals van de bank, ouder(s), familie of vrienden?					
	16-17 jaar	18-19 jaar	20-21 jaar	22 jaar en ouder	Totaal
Ja, vaak	2	4	8	6	4
Ja, soms	60	48	49	46	52
Nee, nooit	38	48	43	48	44
Totaal absoluut	270	361	128	64	823
Totaal percentage	100	100	100	100	100

Tabel 5: verdeling van respondenten naar rood staan naar leeftijd (zelfrapportage)

Vraag: Sta je wel eens rood bij de bank?				
	16-17 jaar	18-19 jaar	20-21 jaar	22 jaar en ouder
Nee, nooit	98	89	73	59
Ja, maar ik sta nu niet rood	2	7	13	14
Ja, ik sta op dit moment rood	<1	4	14	27
Totaal absoluut	270	358	128	65
Totaal percentages	100	100	100	100

Tabel 6: verdeling van respondenten naar rood staan naar woonsituatie (zelfrapportage)

Vraag: Sta je wel eens rood bij de bank?					
	2 ouders	1 ouder	Andere familieleden	Zelfstandig	Met partner
Nee, nooit	91	90	80	53	79
Ja, maar ik sta nu niet rood	5	6	7	22	12
Ja, ik sta op dit moment rood	4	4	13	25	9
Totaal absoluut	571	141	15	49	43
Totaal percentages	100	100	100	100	100

Betalingsachterstanden

Naast geld lenen en rood staan is een andere manier om tekorten op te vangen: het niet-betalen van rekeningen. Van de respondenten geeft 16 procent aan nooit rekeningen te krijgen. Van de groep ROC-leerlingen die rekeningen krijgt, geeft 15 procent aan dat het ze een paar keer is overkomen dat ze de rekeningen niet konden betalen. Slechts 3 procent van hen geeft aan dat hen dat *regelmatig* niet lukt.

Wat doen de ROC-leerlingen om problemen met betalingen op te lossen? Het antwoord dat het meest wordt gegeven is “minder geld uitgeven” (70 procent). Ook “meer werken” wordt door redelijk veel leerlingen geopperd (40 procent). “Geld vragen aan familie en vrienden” is een derde, veelgehoord antwoord (50 procent), waarbij 16 procent van de respondent aangeeft dit bedrag dan niet te hoeven terugbetalen. Geen van de respondenten noemt de optie “even de rekeningen niet betalen”. Dit is opvallend, omdat een deel van de respondenten – zoals reeds opgemerkt – dit ‘middel’ wel soms hanteert. Klaarblijkelijk heerst er onder ROC-leerlingen het *ethos* dat je geleend geld terugbetaald, maar kan hieraan in de praktijk niet altijd worden voldaan. Vier procent van de respondenten zegt bij betalingsproblemen rood te zullen gaan staan bij de bank en 16 procent spreekt zijn spaarrekening aan.

Sparen

De laatste opmerking in de vorige subparagraaf is interessant, want blijkbaar beschikt men over een buffer. Niettegenstaande de cijfers over betalingstekorten, blijkt 78 procent van de ROC-leerlingen te sparen, waarvan 36 procent automatisch. Ook uit eerder onderzoek (Nibud 2008) bleek dat een groot deel van de jongeren spaart. Zie voor de omvang van het gespaarde bedrag onderstaande tabel.

Tabel 7: omvang spaarbedrag respondenten (zelfrapportage)

Vraag : Hoeveel spaar je per maand?	Absoluut	Percentage
0 euro	14	2
0-25 euro	114	18
26-50 euro	139	23
51-100 euro	200	33
101 of meer euro	142	23
Totaal	609	100

Wanneer de respondenten die aangeven maandelijks geld tekort te komen, worden gekoppeld aan het maandelijks gespaarde bedrag, ontstaat het volgende beeld (zie tabel 8). Ongeveer eenderde van de jongeren die maandelijks geld tekortkomt, spaart zelf niet. Echter, ruim tweederde doet dat wel, waarvan 44 procent zelfs automatisch. Met andere woorden: ondanks het feit dat jongeren regelmatig geld tekortkomen, zeggen ze (automatisch) te sparen.

Tabel 8: spaargedrag van respondenten die maandelijks meer geld uitgeven dan ze te besteden hebben (zelfrapportage)

	Absoluut	Percentage
Nee, ik spaar niet	49	32
Ja, ik spaar automatisch een vast bedrag	45	30
Ja, ik spaar alleen als ik geld overhoud	58	38
Totaal	152	100

De driedeling

Eerder werd een driedeling in groepen ROC-jongeren aangegeven. Er is een kleine groep jongeren met (grote) financiële problemen. Verder is er een wat grotere groep jongeren zonder financiële problemen. Daartussen begeeft zich een derde groep. Deze groep ondervindt geen ernstige problemen, maar heeft wel een verhoogd risico. Het is moeilijk een adequaat beeld van de omvang en aard te krijgen. De gegevens over sparen en lenen lijken ons echter

een stap verder te brengen. Het verhoogde financiële risico van de tussengroep lijkt primair met plannings- en verleidingskwesaties te maken te hebben. Enerzijds is er de groep jongeren die zowel geld tekortkomt als spaart. Deze groep lijkt te maken te hebben met een planningsprobleem, omdat bezittingen en uitgaven niet parallel lijken te lopen. Anderzijds is er de groep jongeren met een regelmatig geldtekort (zonder in het bezit te zijn van spaartegoeden). Bij deze jongeren lijkt er sprake te zijn van een verleidingsprobleem, bijvoorbeeld omdat zij niet kunnen wachten met iets te kopen. Dit laatste kan ook aan de orde zijn bij de groep jongeren die zowel spaart als leent. Gedacht kan worden aan een jongere die spaart voor een nieuwe computer, maar zich in de tussentijd in de schulden steekt voor andere consumptiegoederen.

Toch hechten zeker niet alle jongeren aan het ‘snelle’ consumen-tistische denken. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer de antwoorden van de spaarders uit tabel 7 worden gekoppeld aan hun antwoord op de vraag wat ze doen als ze iets willen kopen, *maar geld tekort-komen*. Van deze groep zegt 63 procent nog even te wachten met kopen, 12 procent geeft aan dat hen dit nooit overkomt en drie-kwart van de leerlingen zegt niet toe te geven “aan de verleiding van het kopen” – ze wachten nog met kopen. Van de groep die ‘toch’ wil kopen vraagt 19 procent geld aan zijn ouders/verzorgers en leent 16 procent van ouders/verzorgers of vrienden. Tot slot zegt 24 procent voor de uitgave te gaan sparen. Deze groep respondenten is dus goed in staat de financiële consequenties van zijn keuzes te overzien. Het beeld van hedendaagse jongeren, die eenvoudig bezwijken voor verleidingen en impulsaankopen, klopt dus niet. Dat beeld geldt hoogstens voor het deel van de jongeren met een verhoogd risico.

Uit onze analyse blijkt dat er samenhang is tussen de variabelen ‘seks’ en ‘sparen’. Eerder werd genoemd dat vrouwen vaker dan mannen aangeven *nooit* rood te staan. Uit onze analyse blijkt bovendien dat ze vaker dan mannen aangeven te sparen. Verder blijken er duidelijke verschillen naar gezinssituatie te zijn. De groep zelfstandig wonenden spaart aanmerkelijk meer. Dit is een opmerkelijk gegeven omdat, zoals beschreven, deze groep tevens

meer leent en rood staat. Het zou kunnen zijn dat men zich meer bewust is van de financiële risico's en beseft hier een buffer voor te moeten opbouwen. Het zou tevens kunnen zijn dat met het groeien van de jaren grotere (leen- en spaar-)bedragen er kenmerkend bij gaan horen.

Financiële vaardigheden

Uit bovenstaande blijkt dat eenderde van de ROC-leerlingen minimaal eens in de drie maanden geld tekortkomt. Ook is beschreven hoe ze dit oplossen. De vraag die daaraan vooraf gaat is van groter belang. Vinden de leerlingen zelf dat ze goed met geld kunnen omgaan?

Het antwoord: 40 procent vindt dat ze goed met geld om kunnen gaan; 60 procent vindt dat ze dat niet goed kunnen. Van deze laatste groep vindt 80 procent (48 procent van de leerlingen in totaal) dat ze *soms* niet goed met geld kunnen omgaan; 20 procent (12 procent van de leerlingen in totaal) geeft aan nooit goed met geld om te gaan. De groep die meer geld uitgeeft dan er te besteden is, vindt ook van zichzelf dat ze niet goed met geld kunnen omgaan. Andersom blijken de jongeren die vinden dat ze goed met geld kunnen omgaan minder vaak zomaar iets te kopen zonder erover te hebben nagedacht. Ook op overige ROC's lijken soortgelijke cijfers te gelden. CentiQ (2008) rapporteert bijvoorbeeld dat 66 procent van de ROC-leerlingen een tekort aan financiële vaardigheden ervaart.

Als er gevraagd wordt wat de ROC-leerlingen lastig vinden aan geld, worden de volgende zaken het vaakst genoemd:

1. Uitkomen met geld.
2. Overzicht houden.
3. Prijsbewust zijn.
4. Je niet laten verleiden door reclame.

Ook is er een groep van 27 procent die niets lastig zegt te vinden. Dit blijkt ook uit de feiten: het overgrote deel van de respondenten heeft geen moeite om geleend geld terug te betalen (87 procent) of schulden op tijd af te lossen (respectievelijk 10 en 3 procent

hebben hier soms en regelmatig problemen mee). Desalniettemin moeten deze laatste cijfers terughoudend worden geïnterpreteerd, omdat de jongeren geleend geld, zoals eerder opgemerkt, mogelijk niet als schuld beschouwen. Steeds opnieuw lijken onze gegevens te wijzen op een driedeling in respondenten, waar tussen de ‘probleemgroep’ en ‘gezonde groep’ zich een ‘tussengroep’ manifesteert, waarvan het enigszins onduidelijk is in hoeverre deze risicovol gedrag vertoont.

In de tussengroep geeft een substantieel deel van de ROC-leerlingen enerzijds aan over onvoldoende financiële vaardigheden te beschikken en blijkt anderzijds een minstens zo grote groep zijn inkomsten en uitgaven bij te houden (zie tabel 9). 79 procent van de leerlingen doet dat minimaal maandelijks. Nu blijkt hieruit natuurlijk niet *hoe* zij dit doen. Dat zal in het kwalitatieve onderzoek aan bod komen.

Tabel 9: verdeling van respondenten naar bijhouden inkomsten en uitgaven (zelf-rapportage)

Vraag: Hoe vaak houd jij je inkomsten en uitgaven bij?	Absoluut	Percentage
Iedere dag	69	8
Eén keer per week	268	33
Eén keer per maand	312	38
Eén keer per jaar	14	2
Nooit	157	19
Totaal	820	100

Een grote groep kijkt regelmatig naar zijn inkomsten en uitgaven. Op basis van indicatoren als ‘rood staan’ (wat vrouwen minder vaak doen) en ‘spaargedrag’ (wat vrouwen vaker doen) zou het aannemelijk zijn dat vrouwen ook vaker naar hun inkomsten en uitgaven kijken. Dit is echter niet het geval. Mannen kijken vaker dan vrouwen iedere dag naar hun inkomsten en uitgaven. Een verklaring zou kunnen zijn dat mannen daar ook meer baat bij hebben, omdat zij vaker dan vrouwen met financiële tekorten kampen.

Tabel 10: verdeling van respondenten naar bijhouden inkomsten en uitgaven naar sekse (zelfrapportage)

Vraag: Hoe vaak houdt jij je inkomsten en uitgaven bij?	Mannen	Vrouwen
Iedere dag	17	7
Eén keer per week	38	31
Eén keer per maand	27	40
Eén keer per jaar	1	2
Nooit	17	20
Totaal percentage	100	100

Eerder werd beschreven wat jongeren doen als ze geld tekortkomen. Ook houden jongeren hun uitgavenpatroon behoorlijk gedisciplineerd in de gaten. Uit het antwoord op de vraag “Wat doe je als iets wil kopen maar te weinig geld hebt?” komt hetzelfde, gedisciplineerde beeld naar voren. Drieënzestig procent geeft aan nog te wachten met kopen en vierentwintig procent zegt te zullen sparen. Negentien procent hoopt daarentegen het product van de ouders cadeau te krijgen en zestien procent kiest voor de optie van lenen.

Tabel 11: verdeling van respondenten naar wat ze doen als ze te weinig geld hebben om iets te kopen (zelfrapportage)

Vraag: Wat doe je als je iets wilt kopen, maar je hebt te weinig geld? (meer antwoorden mogelijk)	Absoluut	Percentage
Dat gebeurt nooit	98	12
Ik vraag of mijn ouder(s)/verzorger(s) willen betalen	159	19
Ik wacht nog met kopen	517	63
Ik leen geld van mijn ouder(s)/verzorger(s)	98	12
Ik leen geld van mijn vrienden	30	4
Sparen	195	24
Anders	26	3

Financiële houding/motivatie

De financiële motivatie/houding van jongeren aan het ROC ten opzichte van financiën geeft het volgende beeld.

Op de vraag “Wat voor leentype ben jij?” geeft 87 procent aan te vinden dat men zo snel mogelijk moet terugbetalen. Het is van belang om ons te realiseren dat het niet per se gaat om vertoond gedrag, maar om de houding ten opzichte van het terugbetalen. Wel geven aanverwante vragen een vergelijkbaar beeld. Zo zegt de meerderheid van de jongeren van tevoren een inschatting te maken of het geleende bedrag ook kan worden terugbetaald. Vierenzeventig procent denkt hier in meer of mindere mate over na. Twaalf procent heeft daar echter in het geheel *niet* over nagedacht. Een vergelijkbaar beeld komt naar voren als het belang van sparen wordt belicht. Achtenzeventig procent vindt sparen in meer of mindere mate belangrijk. Dit percentage is identiek met het aantal mensen dat rapporteert zelf te sparen.

De vraag “Maak je je zorgen over schulden” geeft een gemengd beeld. Er is een groep van 20 procent die zegt nooit schulden te hebben. Deze groep maakt zich ook geen zorgen. Van de overige respondenten zegt 17 procent zich soms en 6 procent zich regelmatig zorgen te maken over hun schulden. Er is een groep van 57 procent die schulden heeft en zich daar nooit zorgen over maakt. Bij koppeling van deze groep aan “het niet uitkomen met hun geld” wordt een verband zichtbaar met het zich zorgen maken. Hoe vaker de jongeren meer geld uitgeven dan ze hebben, hoe meer zorgen ze zich maken. Een kwart van de groep maakt zich geen zorgen, ondanks het feit dat ze regelmatig meer geld uitgeven dan ze hebben.

De ROC-leerlingen rapporteren zelf dat ze hun geld bijhouden en nadenken over hun uitgaven. Dit komt overeen met het soort geldtype dat ze zelf menen te zijn. Een groep van 46 procent zegt goed na te denken voordat ze hun geld uitgeven. Dit is dezelfde groep die ook vindt dat ze goed met geld kunnen omgaan. Desondanks is er een groep van 32 procent die zegt wat ze aan geld hebben direct uit te geven. Dit is strijdig met het gemelde spaargedrag.

Vrijwel iedereen zegt meer of minder te sparen en het overgrote gedeelte vindt dit ook *belangrijk* om te doen. Op de stelling “Ik vind het belangrijk om te sparen” antwoordt 78 procent bevestigend. Slechts vijf procent is het hier niet mee eens en zeventien procent heeft geen uitgesproken mening.

Tegelijkertijd geeft bijna eenderde van de respondenten zijn geld dus meteen uit en koopt 38 procent vaak iets zonder erover te hebben nagedacht. Deze combinatie van een ethos van sparen en de praktijk van uitgeven is een inconsequentie tussen houding en gedrag. Mogelijk ervaren de respondenten een zekere druk om de vragenlijst sociaal wenselijk in te vullen. Ze weten hoe je met geld hoort om te gaan en wat er op dat vlak van hen wordt verwacht. Tegelijkertijd vinden ze het soms moeilijk om de gevolgen van hun financiële gedrag op de lange termijn in te schatten. Hiermee kunnen de uitgaven voor de bevrediging van behoeften op de korte termijn worden verklaard.

Tabel 12: Absolute en relatieve verdeling van respondenten naar geldtype (zelfperceptie)

Vraag: Wat voor geldtype ben jij?	Absoluut	Percentage
Wat ik heb aan geld, geef ik direct uit	258	32
Ik denk goed na voordat ik geld uitgeef	375	46
Als ik iets wil en ik heb geen geld dan leen ik het	20	3
Ik spaar eerst voordat ik iets koop	118	15
Ik vind het best moeilijk om mijn geld uit te geven, ik spaar liever	34	4
Totaal	805	100

Tot slot

Tot slot nog enige opmerkingen over het belang van anderen bij het nemen van financiële beslissingen. Een enquête biedt slechts de mogelijkheid een indicatie te geven voor dergelijke gegevens. In het kwalitatieve vervolgonderzoek zal uitgebreider bij dit onderdeel worden stilgestaan.

Om te beginnen melden de respondenten dat ze de waarde van geld voor het overgrote deel hebben meegekregen van hun ouders. Bovendien geven ze aan dat de opvoeding van de ouders op dit vlak voldoende is geweest. Slechts 9 procent vindt dat hun ouders hen niet goed hebben geleerd met geld om te gaan. Aan het begin van deze rapportage bleek echter ook dat 88 procent van de jongeren aangeeft dat ouders onvoldoende aandacht besteden aan hun uitgavenpatroon. Kortom, het lijkt er op dat jongeren vinden dat hun ouders hen de waarde van geld weliswaar voldoende hebben meegegeven, maar dat deze ouders hen vervolgens te vrij laten. Mahrach en Kaplan melden dat 93 procent van de jongeren aangeeft behoefte te hebben aan enige vorm van financiële begeleiding door ouders of op school.

Dat ouders hun kinderen vrijlaten, betekent niet dat zij tevreden zijn met de manier waarop hun kinderen met geld omgaan. Vijfendertig procent van de respondenten schat in dat hun ouders/verzorgers vinden dat ze te veel geld uitgeven; 41 procent geeft overigens aan dat hun ouders dat niet vinden. Op de stelling “Om erbij te horen, moet ik wel veel geld aan mooie spullen uitgeven” reageert slechts 8 procent positief. Blijkbaar denken de jongeren dat ze weinig waarde hechten aan het oordeel van anderen. Dit is strijdig met de informatie die bekend is uit de bestaande literatuur over gedrag van jongeren en het belang van anderen. Het lijkt dan ook noodzakelijk hier in het kwalitatieve onderdeel van het onderzoek meer aandacht aan te geven.

4 Conclusies en aanbevelingen

Welke conclusies kunnen worden getrokken op basis van de nulmeting op ROC Midden Nederland? Welke aanbevelingen zouden zinvol kunnen zijn? En zouden ook overige ROC's daarvan profiteren? Dit laatste is onzes inziens het geval. De onderzoeksdata vertonen namelijk overeenkomsten met eerder onderzoek onder de ROC-populatie. Dit geeft grond aan de gedachte dat de onderzoeksresultaten zeggingskracht hebben voor overige ROC's en dat deze (deels) naar andere ROC's kunnen worden geëxtrapoleerd.

Bij de beoordeling van de onderzoeksresultaten is het van belang dat de voorliggende rapportage een *nulmeting* betreft. Een meting dus, die voorafgaand aan de schuldpreventie-activiteiten is uitgevoerd. Dit betekent dat er meer inzicht is ontstaan in het financiële gedrag en de mate van financiële geletterdheid van ROC-jongeren op dat specifieke moment. Over het effect van de uitgevoerde schuldpreventie-activiteiten kunnen nog geen uitspraken worden gedaan. Daarvoor is vervolgonderzoek nodig, zowel kwalitatief als kwantitatief. Dit vervolgonderzoek wordt overigens op dit moment door ons uitgevoerd. Wel levert de voorliggende rapportage inzicht op in specifieke groepen leerlingen en specifieke aspecten van hun financiële situatie, die voor de wijze van schuldpreventie op het ROC van groot belang kunnen zijn.

We hebben inzicht gekregen in de huidige financiële situatie van de jongeren door aan drie aspecten aandacht te besteden: financieel gedrag, financiële vaardigheden en financiële houding/motivatie. Het eerste aspect – financieel gedrag – gaat over de (gerapporteerde) bestedingen en het leen- of spaargedrag van de jongeren. Hierover komen uit de nulmeting de volgende, concrete resultaten naar voren:

- Eenderde van de ROC-leerlingen geeft aan meer geld uit te geven dan ze te besteden heeft. 19 procent van de jongeren doet dit maandelijks en 14 procent eens in de drie maanden.
- Er is een groep jongeren die geld leent, soms van de bank, maar meestal van familie of vrienden (56 procent). 52 procent doet dat soms, 4 procent vaak. Tegelijkertijd is er een groep die nooit geld leent (44 procent).
- De meerderheid van de jongeren heeft geen moeite om het geleende geld terug te betalen. Voor 13 procent is dat wel een probleem. Tien procent heeft hiermee soms moeite, twee procent regelmatig en één procent vrijwel altijd. Op onze vragen over het kunnen betalen van ontvangen rekeningen gaven de leerlingen soortgelijke antwoorden.
- 78 procent van de ROC-leerlingen spaart, waarvan een gedeelte automatisch. Paradoxaal genoeg geldt ook voor veel jongeren die maandelijks geld tekortkomen, dat ze sparen. Vierenveertig procent van deze groep doet dat zelfs automatisch.
- Het lijkt erop dat de groep jongeren die de leeftijd van 18 jaar bereikt vaker kampt met financiële tekorten. Deels komt dit voort uit de grotere financiële verantwoordelijkheid die ze gaan dragen (denk aan zorgverzekeringen). Deels heeft dit te maken met het zelfstandig gaan wonen. Ze worden geconfronteerd met vaste lasten, zoals de huur en de energierekening. Eenmaal langer zelfstandig wonend lenen deze jongeren ook vaker bij financiële instanties en staan zij vaker rood, maar daar staat tegenover dat zij ook grotere bedragen sparen.

Het tweede aspect waarin dit rapport inzicht probeert te geven zijn de financiële vaardigheden van ROC-jongeren. In hoeverre denken jongeren daarover te beschikken? De volgende concrete resultaten hierover komen uit de nulmeting naar voren:

- 12 procent van de jongeren geeft aan niet goed met geld te kunnen omgaan. Nog eens 48 procent zegt dat *soms* niet goed te kunnen. 40 procent meldt goed met geld te kunnen omgaan. Van de jongeren die bij anderen geld hebben geleend, geeft 12 procent aan totaal niet te hebben berekend of het leenbedrag (op termijn) ook kan worden terugbetaald.

- Het lastigst vinden jongeren het om overzicht te houden over de geldzaken en om zich niet laten te verleiden door bijvoorbeeld reclame. 32 procent van de jongeren zegt direct uit te geven wat ze aan geld hebben, en 38 procent koopt vaak iets zonder erover te hebben nagedacht. Financiële problemen lijken daarmee in de eerste plaats plannings- en verleidingsgerelateerd te zijn. In het eerste geval weten de jongeren onvoldoende hoeveel ze kunnen uitgeven (overbestedingsschulden), in het laatste geval weten ze dat wel goed maar kunnen ze de verleiding simpelweg niet weerstaan (consumentistische schulden).
- 35 procent van de ROC-jongeren geeft aan dat hun ouder(s)/verzorger(s) van mening zijn dat hun kinderen niet goed met geld kunnen omgaan (te veel uitgeven).

Ten derde hebben we aangegeven hoe het is gesteld met de financiële houding/motivatie van jongeren. Uit het eerder aangehaalde onderzoek van Mahrach en Kaplan (2007) blijkt dat de motivatie om financieel onderlegd te zijn of te raken hoog is. 88 procent van de ondervraagden geeft aan dat ouders noch docenten aandacht besteden aan hun uitgavenpatroon. 93 procent voegt toe daar wel behoefte aan te hebben. In een samenleving waarin in toenemende mate wordt verwacht dat mensen eigen verantwoordelijkheden nemen bij het maken van financiële keuzes, lijkt dit een signaal van belang te zijn. De resultaten over financiële houding/motivatie uit de nulmeting zijn:

- Onder ROC-leerlingen heerst het *ethos* dat je geleend geld terugbetaalt, ook al kunnen ze daar in de praktijk niet altijd aan voldoen. 87 procent zorgt ervoor dat als zij geld lenen, zij dit zo snel mogelijk terugbetalen. 70 procent zegt minder geld te gaan uitgeven, als ze geld tekortkomt. 63 procent geeft aan te wachten met kopen, als ze daar te weinig geld voor heeft. Hier staat zoals gezegd tegenover dat 32 procent wat ze aan geld heeft direct uitgeeft, en dat 18 procent vaak iets koopt zonder daarover te hebben nagedacht.
- Van de jongeren die (wel eens) schulden heeft, zegt 23 procent zich soms of regelmatig zorgen te maken over hun schulden.

Hoe vaker de jongeren meer geld uitgeven dan ze hebben, hoe meer zorgen ze zich maken. Toch is er nog een behoorlijke groep die ondanks het feit dat ze regelmatig meer geld uitgeeft dan ze heeft, zich geen zorgen maakt (26 procent).

Op grond van het bovenstaande kan ten eerste geconcludeerd worden dat financiën en het beter leren omgaan daarmee issues zijn die de ROC-leerlingen (zouden moeten) bezighouden, ook al zitten de meesten niet in directe financiële problemen. Jongeren kunnen in drie groepen worden onderscheiden. Om te beginnen is er een kleine groep jongeren die problematische schulden heeft. De omvang van deze groep jongeren is maximaal 5 procent. Ten tweede heeft tweederde van de jongeren nooit financiële problemen en gaat verstandig met geld om. Daar tussenin begeeft zich eveneens een grote groep, ongeveer 30 procent van de jongeren. Deze groep jongeren kampt niet met structurele financiële problemen, maar heeft daarmee wel af en toe te maken en/of vertoont de *voortekenen* van problematisch financieel gedrag.

De tweede conclusie luidt dat financiële educatieprogramma's, zoals in het project 'ROC-jongeren en schulden' worden aangeboden, nodig zijn.

De gegevens uit de enquête zijn bemoedigend voor tweederde van de studenten. Eenderde zit in meer of mindere mate in een risicogroep. Bestudering van de bestaande literatuur leert ons dat educatieprogramma's ondersteunend kunnen zijn voor deze risicogroep. Aandachtspunten daarbij zijn onder andere de wijze waarop 'schulden' door diverse betrokkenen worden gedefinieerd, de koppeling tussen kennis, houding en gedrag en de rol van ouders en docenten.

De derde conclusie luidt dat kwalitatief en kwantitatief vervolgonderzoek noodzakelijk is. De nulmeting roept namelijk een aantal nieuwe vragen op. Zo rapporteren de leerlingen geldtekorten maar de reden van de tekorten wordt niet helder. Betreft het tekorten om te voldoen aan de behoefte aan luxeartikelen of aan basisbehoeften? Evenmin biedt de nulenquête inzicht in de *betekenis* die de respondenten verlenen aan begrippen als 'schulden',

'lenen', 'rood staan' en 'sparen'. Zo geeft 20 procent van de jongeren aan nooit schulden te hebben, maar zegt 56 procent wel geld te lenen. Geleend geld wordt klaarblijkelijk niet (altijd) als schuld beschouwd, maar hoe zien de respondenten het lenen van geld dan precies? De meeste leerlingen hebben een kredietlimiet van 1.000 euro. Vinden ze dat ze rood staan als ze in de min komen of (pas) als ze nog niet tot hun limiet zijn gegaan? En hoe zit dat met de leerlingen die aangeven nooit rood te staan? Tevens kan geconstateerd worden dat jongeren die meer uitgeven dan ze hebben te besteden, vaak ook sparen. Bovenstaande onduidelijkheden, mogelijke spraakverwarringen en paradoxen zouden een onderdeel kunnen zijn van het probleem. Datgene dat onderzoekers als gezond financieel gedrag definiëren wordt door de doelgroep vermoedelijk anders geformuleerd. Onderzoekers zouden wel eens heel andere waarden en definities kunnen hanteren ten aanzien van verantwoord omgaan met geld dan de respondenten op het ROC. De *betekenis* van de antwoorden van de respondenten over lenen, schulden, sparen en verantwoord omgaan met geld zullen we dan ook met kwalitatief onderzoek moeten achterhalen.

Aanbevelingen

De eerste conclusie in de vorige paragraaf luidt dat ROC-jongeren naar een drietal groepen te onderscheiden zijn: een problematische, gezonde en tussengroep. De eerste aanbeveling luidt dat de schuldpreventie-activiteiten op het ROC moeten worden gesegmenteerd.

Ten aanzien van de groep jongeren met financiële problemen geldt onzes inziens dat deze ondersteuning dient te krijgen via een preventief project. Door binnen de school aan jongeren een financieel spreekuur aan te (blijven) bieden, en dit spreekuur verder te ontwikkelen, wordt de drempel naar de schuldhulpverlening verlaagd en is vroegtijdig aanpakken van de problemen beter mogelijk.

Ten aanzien van de groep leerlingen die in de problemen dreigt te raken (uit de zogenoemde tussengroep) geldt dat waar nodig vroegtijdig ondersteuning moet worden gegeven. Voor deze groep kunnen specifieke workshops worden ontwikkeld. Het lijkt erop dat een aantal jongeren binnen deze groep relatief weinig finan-

cieel vaardig is en weinig overzicht heeft. Deze jongeren zien de gevaren van ongezond financieel gedrag vaak niet als reëel, laten de invloed van *peers* te veel meetellen en hebben weinig vertrouwen in de mogelijkheid zelf invloed uit te oefenen op hun gedrag. Bij de vroegsignalering van deze groep kunnen mentoren een belangrijke rol spelen. Hierbij dient specifieke aandacht voor de groep 18/19-jarigen te bestaan, omdat blijkt dat deze leeftijd een kwetsbare is.

Ten aanzien van ROC-leerlingen in het algemeen tot slot, geldt dat er in het onderwijs volgens ons positieve aandacht voor het onderwerp ‘geldproblemen’ moet komen. De boodschap zal primair gericht moeten zijn op het bevorderen van gezond financieel gedrag in plaats van op het voorkomen van ongezond gedrag. Niet langer staan de gevaren maar de mogelijkheden van handelen centraal, zoals bijvoorbeeld ook in de gezondheidszorg steeds vaker met succes gebeurt (zie o.a. Paes 2008). Daarin moeten vaardigheden maar ook de relaties met anderen een rol hebben. Hoe kom je tot een gezond bestedingspatroon en hoe ga je om met de invloed van anderen?

De tweede conclusie in de vorige paragraaf luidt dat financiële educatieprogramma’s op het ROC nodig zijn. Met name in de Verenigde Staten is naar dergelijke programma’s onderzoek gedaan. Onderzoek naar de effectiviteit van de programma’s wijst uit dat daarbij aan een aantal inhoudelijke en organisatorische voorwaarden moet worden voldaan (Vitt 2005). Een van de voorwaarden is dat de programma’s niet incidenteel maar structureel zijn. Financiële educatieprogramma’s zouden zich niet moeten beperken tot een eenmalig lesje budgetteren, maar dienen te bestaan uit meerdere leermomenten, al dan niet als onderdeel van overige programma’s. Onze aanbeveling aan het ROC luidt dan ook dat op meerdere momenten in het schooljaar aandacht aan financiële educatie wordt besteed. Twaalf uur financiële educatie blijkt effectief te kunnen zijn.

Een andere voorwaarde voor effectieve financiële educatieprogramma’s is dat met een ervaren facilitator en goed voorbereide opleiders wordt gewerkt. Vandaar dat in het project ‘*ROC-jongeren en schulden*’ vijftig ROC-docenten zijn voorgelicht over hoe zij

tijdens de lessen – met voldoende inhoudelijke bagage – tijd aan financiële issues kunnen besteden. Het lijkt raadzaam deze voorlichting in het volgend studiejaar te herhalen.

Een derde voorwaarde voor effectieve financiële educatie is dat de educatie op maat wordt aangeboden. De inhoud van financiële leerprogramma's dient toegesneden te zijn op de mogelijkheden en wensen van de doelgroep. Binnen het ROC is er sprake van een grote differentiatie naar niveau en interessegebied. Op basis van de nulmeting zou dat betekenen dat in het project 'ROC-jongeren en schulden' in ieder geval aandacht aan plannings- en verleidingskwesaties wordt besteed. Veel financiële educatieprogramma's gaan over financiële kennisoverdracht. Maar uit ons onderzoek blijkt dat leerlingen veelal wel *weten* wat ze op financieel vlak het beste zouden kunnen doen, maar ze *doen* dit simpelweg niet altijd – vanwege het gebrek aan overzicht over financiële zaken of de druk van externe verleidingen.

Onze laatste aanbeveling, die aansluit bij de derde conclusie in de vorige paragraaf, luidt dat het onderzoek waar mogelijk nog beter als middel voor verbetering moeten worden benut. Succesvolle financiële educatieprogramma's blijken namelijk altijd óók aandacht te hebben voor onderzoek/evaluatie. Vandaar dat we verder onderzoek zullen doen naar de bij het ROC ontplooidde schuldpreventie-activiteiten. Hierbij wordt niet alleen een nul- en eindmeting uitgevoerd, naar het model van het *randomized control trial*, maar ook aanvullend kwalitatief onderzoek waarin bijvoorbeeld feedback van de gebruikers en docenten wordt verzameld. Denk aan feedback over het bezoek aan het Geldmuseum, het financieel spreekuur of de lessen waarin aandacht aan de omgang met geld is besteed.

Daarnaast dient er ook aandacht gegeven te worden aan de relaties tussen de betrokkenen. Ten eerste de relaties tussen de leerlingen en hun sociale omgeving (Wat is het belang van invloed van anderen?). Ten tweede de relatie tussen de leerlingen en betrokken professionals, zoals docenten, schoolmaatschappelijk werkers en externe hulpverleners (Hoe kan vroegsignalering vorm krijgen? Wat voor rol kunnen professionals op financieel gebied vervullen?).

En ten derde de relaties tussen de betrokken professionals onderling (Hoe kan er worden samengewerkt om financieel gezond gedrag van jongeren te bevorderen, te behouden en te herstellen?). Deze vorm van onderzoek is meer dan alleen een middel om effecten van financiële educatie aan te tonen, zo blijkt keer op keer uit onderzoek. Het blijkt ook *onderdeel* van die educatie te zijn. Zo bleek dat de georganiseerde Week van het geld juist *vanwege* de nulmeting die daaraan vooraf was gegaan, tot gesprekken, discussie en besef van financiële kwesties bij de jongeren leidde. Die waren zonder de nulmeting achterwege gebleven.

Literatuur

- Barendse R., Ree, M. van der en Tabelhaji, S. (2007), *Jongeren en schulden*. Tilburg: hbo-kennisbank.uvt.nl.
- Bommel, M. van (2007), *Schuld of geen schuld?* Utrecht: Universiteit Utrecht.
- CentiQ (2008), *Financieel Inzicht 8 tot 18 jarigen in Nederland*. Den Haag: CentiQ.
- Hermesen, T. (2002), *Het topje van de ijsberg*. Enschede: Saxion Hogeschool.
- Kredietbank Utrecht (2007), *Handboek "Jongeren en schulden"*. Utrecht: Kredietbank Utrecht
- Mahrach, Y. en Kaplan, D. (2007), *Notitie schuldpreeventie jongeren*. Amsterdam: PvdA.
- Ministerie van Algemene Zaken (2007), *Samen werken samen leven: beleidsprogramma Kabinet Balkenende IV 2007-2011*. Den Haag: Ministerie van Algemene Zaken.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2007), *Brief staatssecretaris Aboutaleb aan Tweede Kamer, 15 mei 2007, nr. 22060712930*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Paes, M. (2008), *Wijkgezondheidswerk, een studie naar 25 jaar wijkgericht werken aan gezondheid in Den Bosch-Oost*. Den Bosch: PRVMZ.
- Nibud (2005). *Financieel Gedrag van Werkende Jongeren 2005*. Utrecht: Nibud.
- Nibud (2008), *Financieel gedrag van Jongeren*. Utrecht: Nibud.
- NVVK (2007), *Jaarverslag 2006*. Den Haag: NVVK.
- NVVK (2008), *Meer aanvragen, meer succes, minder uitval*. Den Haag: NVVK.
- Schut, M. en Turlings, E. (2004), *Integrale Schuldhulpverlening, een handreiking voor gemeenten en uitvoerende instanties*. Utrecht: Landelijk Platform Integrale Schuldhulpverlening en StimulanSZ.

- SCP (2009), *Armoedemonitor 2008*, Den Haag: SCP.
- Serail, T. en Berg, M. von (2007), *Huishoudens met risicovolle schulden*. Tilburg: IVA.
- Vitt, L.A., Anderson, C., Kent, J., Lyter, D.M., Siegenthaler, J.K. en Ward, J. (2000), *Personal Finance and the Rush to Competence: Personal Financial Literacy in the US*. Washington, DC: Fannie Mae Foundation.
- WRR (2009), *Vertrouwen in de School. Over de uitval van overbelaste jongeren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Over de auteurs

Dr. Stijn Verhagen

Stijn Verhagen, sociaal wetenschapper, is lector Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling aan de faculteit Maatschappij en Recht van Hogeschool Utrecht. Tot voor kort was hij werkzaam als adviseur bij de Raad voor Maatschappelijke ontwikkeling (RMO). Dit is de adviesraad van het kabinet en de Staten-Generaal op het terrein van participatie van burgers en stabiliteit van de samenleving. Daarvoor was hij docent en promovendus aan de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam. Verhagen publiceert onder andere over integratie, zorg, democratie, maatschappelijke ondersteuning en jongerencultuur. Hij is redactielid van een aantal tijdschriften, waaronder 'TSS Tijdschrift voor sociale vraagstukken' en 'Journal of Social Intervention', het tijdschrift voor de wetenschap van sociale professies.

Drs. Pim van Heijst

Pim van Heijst studeerde Sociale Geografie en Voorlichtingskunde. Hij werkte enkele jaren in Zimbabwe en Indonesië op het gebied van onderzoek, educatie en gezondheid. In het buitenland maar ook in Nederland is het betrekken van mensen bij het vinden van oplossingen voor hun eigen problemen de centrale idee geweest in zijn werk. Centrale thema's zijn hierbij de armoede, schulden en de relaties tussen de verschillende professionals en hun organisaties. Momenteel is hij als onderzoeker werkzaam aan Hogeschool Utrecht waar hij zich richt op Jongeren en Schulden.

Colofon

Jongeren en schulden
De leerlingen van ROC Midden Nederland in beeld
Pim van Heijst en Stijn Verhagen

ISBN 978 90 8850 086 2
NUR 740

Foto omslag
Gerian Alofs

Vormgeving
Uitgeverij SWP

Opmaak binnenwerk
2-d'sign, Amersfoort

Uitgever
Ingrid de Jong

Voor informatie over overige uitgaven van Uitgeverij SWP:
Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Telefoon: (020) 330 72 00
Fax: (020) 330 80 40
E-mail: swp@mailswp.com
Internet: www.swpbook.com